

PAVOL ODALOŠ

Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela

Tajovského 40, SK-97401 Banská Bystrica

pavol.odalos@umb.sk

LITERÁRONYMÁ V URBANOVOM ŽIVOM BIČI¹

Vedecká štúdia je zameraná na literáronymá v románe Mila Urbana *Živý bič*. Termín *literáronymum* označuje každé vlastné meno na ploche literárneho diela. Literáronymá sú predstavené prostredníctvom ich existencie v nominačnom systéme literárnyh románu. V románe sa uplatňuje *plošný / priestorový onymický systém* na základe zhody literárneho a historického času a priestoru. *Plošný / priestorový onymický systém* sa realizuje ako vertikálno-horizontálny systém. Na vertikálnej osi sa nachádzajú literárne antroponymá, ktoré zachytávajú životné nominačné premeny osôb. Horizontálna os je naplnená literárnymi geonymami a chrématonymami, ktoré signalizujú miestne / zemské a spoločenské súvislosti. V románe Mila Urbana *Živý bič* na základe realizácie oným v texte vzniká špecifický onymický model románu kolektívneho hrdinu, ktorý vzniká prepojením ľudského a prírodného do jedného organizmu.

1. Onomastika a typy onymie

Počas prvej tretiny 20. storočia v nadväznosti na štrukturalizmus F. de Saussura a Pražskú lingvistickú školu nadobudla onomastika výrazné systémovolingvistické črty, ktoré sa odrazili v termínoch ako antroponomastický systém, toponomastický systém a pod. (Černý 1996, Rzetelska-Feleszko 2003). Zavŕšením systémovolingvistického profilovania onomastiky bolo vytvorenie systému terminológie v jednotlivých slovanských onomastikách a jej publikovanie (Svoboda a kol. 1973), resp. ďalšie rozvíjanie uvedeného systému klasifikačne aj výskumom druhov onymie (Blanár 1996, Šrámek 1999).

Súčasne sa od druhej polovice 20. storočia začína formovať literárnoonomastické, socioonomastické či ďalšie možné smerovanie onomastiky. V nadväznosti na smerovanie onomastiky rozlišujeme typ onomastiky. Typ onomastiky chápeme ako špecifické sformovanie onomastiky, ktoré je profilované na základe urči-

¹ Štúdia vznikla v rámci grantu VEGA 1/0040/19.

tého prístupu k onymii, napr. systémovolingvistická onomastika rozpracúva všetky / rôzne aspekty onyma ako prvku onymického systému, sociolingvistická onomastika spracúva fungovanie onymie v spoločenskej komunikácii a v sociálnej skupine (aj s dôrazom na onymický variant), literárnyolingvistická onomastika (literárna onomastika) sa zaoberá všetkými / rôznymi aspektami fungovania onymie na ploche literárneho diela.

2. Literárna onomastika ako špecifický typ onomastiky

Literárnu onomastiku potom chápeme ako hraničnú vednú disciplínu, ktorá sa profiluje na rozhraní literatúry a onomastiky. Literárna onomastika skúma vlastné mená (literárnyomá), ktoré sa nachádzajú na ploche literárneho diela (Odaloš 2012). Termín *literárnyomum*, ktorý vznikol z latinského *litterarius* a gréckeho *onym*, používame od roku 2002. Kvantitu v termíne používame analogicky ako v termíne *chrématonymum*, no v oboch termínoch možno používať aj variantnú podobu bez kvantitivy (*literaronymum*, *chrematonymum*) vzhľadom na nerealizovanie kvantitivy pri označovaní jednotlivých druhov onymie v systéme štrukturalistickej / systémovolingvistickej terminológie onomastiky (pozri aj Odaloš 2016).

3. Literárnyomá v románe *Živý bič*

3.1. Milo Urban

Slovenský spisovateľ Milo Urban je autorom noviel a zbierok noviel *Jašek Kutliak spod Bučinky* (1922), *Za vyšným mlynom* (1926), *Výkriky bez ozveny* (1928), *Z tichého frontu* (1932), románov *Živý bič* (1927), *Hmly na úsvite* (1930), *V osídlach* (1940), *Zhasnuté svetlá* (1957), *Kto seje vietor* (1964), *Železom po železe* (1996), písal aj memoáre a prekladal (Pišút a kol. 1984).

Román *Živý bič* písal na konci roka 1926 a v prvých mesiacoch roku 1927. Prozaické dielo *Živý bič* vyšlo v decembri roku 1927, ide o výnimočné dielo v rámci slovenskej medzivojnovnej aj celej slovenskej literatúry, pretože zachytáva život ľudu v hornooravskej obci Ráztoky a najmä jeho kolektívne reakcie na spoločenské udalosti, ktoré sa profilovali na pozadí 1. svetovej vojny (rekvizície majetku, bieda, rozpady vzťahov, utrpenie, smrť, nesúhlas, vzbura) (Šulc 1970).

3.2. Teoreticko-metodologický pôdorys

Teoreticko-metodologicky budeme vychádzať z našej monografie *Literárnyomá v slovenskej literatúre* (Odaloš 2012).

Centrálnym termínom literárnoonomastickej analýzy je termín *nominačný systém literárnyom*. Nominačný systém v literárnom diele chápeme ako model

funkčnej realizácie proprií. *Nominačný systém literárny* v literárnom diele je determinovaný tematickým zámerom autora, t. j. pochopením fabuly ako dejovej osnovy, dekodovaním sujetu ako dejovej konštrukcie diela a interpretovaním motivačnej bázy. *Nominačný systém literárny* v literárnom diele vytvára funkčne štruktúrovaný systém literárny, ktoré sa používajú v literárnom čase na určitom literárnom mieste v rámci literárneho diela.

Z hľadiska priestoru a času rozlišujeme typy nominačných systémov. Časovo-priestorový typ nominačného systému sa profiluje na základe zhody a nezahody literárneho času a priestoru s reálnym historickým časom a priestorom. Rozlišujeme osovo neštruktúrovaný onymický systém, v ktorom sa nezhodoval literárny a historický čas a priestor. Predstavený systém označujeme termínom *lineárny onymický systém*. Vyčleňujeme aj osovo štruktúrovaný onymický systém, v ktorom sa zhodoval literárny a historický čas a priestor. Uvedený systém pomenúvame termínom *plošný / priestorový onymický systém*.

Literárny ako vlastné mená, ktoré sa nachádzajú v literárnom diele, budeme analyzovať s ohľadom na názov románu a jeho dvoch častí, s dôrazom na fungovanie literárny vo vertikálno-horizontálnom systéme a so zámerom predstaviť všetky funkcie, ktoré plnia v románe *Živý bič*.

3.3. Literárny rámecovych častí

3.3.1. Literárny *Živý bič*

Názov románu *Živý bič* pomenúva vyústenie procesu veľkej nespokojnosti ľudu dediny Ráztok s krivdami, ktoré sa im stali počas 1. svetovej vojny. Hnev ľudu Ráztok sa obrátil na zástupcov štátnej moci (notára, žandárov, vojakov) a krčmára, ktorý bohatol z utrpenia ľudu.

Zúrenie toho dňa dosiahlo svoj vrchol v Áronovej krčme. Víťazstvom nad vojakmi a pomstou na notárovi Okolickom opojený ľud vrhol sa na ňu ako živá povodeň a za štvrt' hodiny všetky dvere boli zotvárané dokorán, okná vymlátené, brána vyvalená...

(ŽB 1970: 330)

Boli to akoby posledné kľče, v ktorých sa Ráztoky vypáli, aby zabudli na krvavú hrôzu, na desivý sen, trvajúci štyri a pol roka. Ráztočania, ten mäkký, poddajný ľud, ktorý toľké roky dal sa hnieť príkorím, zmenil sa na živý, mocný bič, vystrel sa vo vzduchu, zapráskal a po dlhom váhaní, chvení sa, zaťal do živého.

(ŽB 1970: 330)

3.3.2. Literárny časti románu

Prvá časť románu (7–56) mala názov *Stratené ruky*. Ruku stratil a stal sa vojnovým invalidom *Ondrej Koreň*, jeden z obyvateľov Ráztok. Vlastné meno prvej

časti románu však pomenúvalo stratu ľudskosti počas 1. svetovej vojny a vyjadrovalo popieranie človečenského základu konaním dobra.

Jediným kladom hnusnej svetovej ruvačky bolo, že vojaci nachodili sami seba, svoje stratené ruky, svoje ja a prestali sa spoliehať na nadprirodzené sily. Prestali veriť v zázraky.

(ŽB 1970: 162–163)

Tu, v krvi sa rodil nový vek, plný smelých slov a odvážneho hovoru, plný stretnutia sa človeka s človekom, tu z krvi vstával nový človek, čo našiel ruky, smelé, silné ruky, ktoré už tak ľahko okovy nezomknú a ktoré sa už tak ľahko nezatrású.

(ŽB 1970: 170)

Druhá časť románu (157–337) mala názov *Adam Hlavaj*. *Adam Hlavaj* ako zbeh prekonával všetky prekážky pri návrate domov, bol manželom *Evy Hlavajovej* a v rodnej dedine prejavoval nesúhlas s vojnovými zverstvami.

Bol to odvážny krok, takmer nemožný. Ale Adam vedel, čo podniká. Pred ním, keď sa uprel, nebolo prekážok, nebolo nemožnosti.

(ŽB 1970: 164)

3.3.3. Funkcie literárónym názvu a častí románu

Literárónymá *Živý bič*, *Stratené ruky* a *Adam Hlavaj* plnili identifikačno-diferenciačnú funkciu prostredníctvom národnoreprezentačnej funkcie v slovenčine, pretože pomenúvali rámcové časti románu a súčasne ich od seba odlišovali. Predstavené literárónymá plnili aj temporálno-lokalizačnú funkciu, jej zámerom je umiestniť literárónymá do času a priestoru, ktorá sa realizuje prostredníctvom anticipačnej funkcie, pretože naznačovali profilovanie románu a jeho častí. Literárónymá *Živý bič*, *Stratené ruky* a *Adam Hlavaj* naplňali aj literárnu funkciu na základe symbolického pomenovania románu a prostredníctvom charakterizácie názvov jeho kapitol.

3.4. Vertikálno-horizontálny systém literárónym románu

Literárónymá v priestorovom systéme na vertikálnej osi zaznamenávajú podoby a premeny antroponým v centrálnej a periférnej pozícii, resp. na horizontálnej osi mapujú geonymá a chrématonymá, ktoré fungujú v nadväznosti na centrálnu a periférnu antroponymá.

3.4.1. Vertikálna os

Vertikálna os sa profilovala v dvoch líniách. Prvá línia obsahovala literárónymá osôb z Ráztok, domácich obyvateľov, t. j. osôb, ktoré preberali a ďalej rozvíjali roľnícky spôsob života svojich predkov. Druhú, onymicky menej výraznú, líniu tvorili literárónymá osôb, ktoré do Ráztok prišli vykonávať rôzne funkcie alebo sem prišli podnikáť. Vertikálna os sa preto profilovala dichotomicky prostredníctvom

tvom literáróným domácich obyvateľov a literáróným cudzích osôb. Dichotomic-ky dimenzované skupiny oným sa aj onymicky odlišovali.

3.4.2. Centrum vertikálnej osi

V centre vertikálnej osi v línii domácich obyvateľov boli literárónymá *Eva Hlavajová* a *Adam Hlavaj*, ktorí boli manželia a mali syna *Adama*. Dvojica protagonistov bola najvýraznejšie negatívne ovplyvnená vojnovými udalosťami z osôb, ktorým bol v románe vymedzený významný priestor. Výber rodných mien aj priezviska súvisel s ich dejovými aktivitami.

Ženské rodné meno *Eva* a mužské rodné meno *Adam* patrili v prvom dvadsať-ročí 20. storočia na slovenskej dedine k frekventovaným menám, no ich mená na ploche románu signalizovali spáchanie hriechu. *Eva Hlavajová* mala nemanželské dieťa s notárom *Okolickým* a *Adam Hlavaj* bol zbehom, pretože ušiel z bojiska 1. svetovej vojny a vrátil sa do rodnej dediny.

– *Prečo hlúpa? – uprela Eva naň udivené oči. – Azda preto, že som sa Vám dala zneužiť? Máte pravdu, hlúpa som bola, ale ... Mali ste dvere nezamykať.*

(ŽB 1970: 32)

– *Vám záleží na bezbranných ženách, ktoré potreba sem doženie. Vy viete zatvoriť dvere na kľúč, povaliť človeka a zneužiť ho...*

(ŽB 1970: 115)

Eva Hlavajová si myslela, že notár *Okolický* dodrží sľub daný a „vyreklamuje“ jej muža *Adama Hlavaja* z vojny. *Eva* však otehotnela a notár sľub nedodržel. Hriechom *Evy Hlavajovej* bol nemanželský pomer.

Takou premenou prešiel aj Adam Hlavaj. Majúc krvi a svinstva až po krk a prestanúc spoliehať sa na okolnosti, na osud, zobrať sa a istej tmavej noci ufrngol.

Nie napred, k „susedom“, ale dozadu, smerom, kde tušil zdravého chlapčeka s vlasmi ako ľan a ženu s náručím, tvoriacim osobitný svet. Smerom k močiaru, kde šašina šumela a v lete krkali žaby, smerom na Ráztoky.

(ŽB 1970: 163–164)

Adam Hlavaj dezertoval z vojnovej línie a vrátil sa do rodných Ráztok, kde mal ženu a dieťa. Hriechom *Adama Hlavaja* bolo nedodržanie vojenskej prísahy vo vzťahu k boju za vlasť.

Charakterizačné však neboli len rodné mená *Eva* a *Adam*, ale uvedené parametre malo aj priezvisko *Hlavaj / Hlavajová*. Slovo hlava ako apelatívum má viacero významov, z nich relevantný je význam vedúca alebo zodpovedná osoba (KSSJ (2003:155); priezvisko *Hlavaj* aj M. Majtán (2014: 38) vysvetľuje ako nositeľa vlastnosti).

Eva Hlavajová sa po odchode manžela na front stala hlavou rodiny.

Bola sama doma, celé hospodárstvo ležalo na nej, preto sa musela poriadne obracať, aby všetku tú robotu zdolala. Išlo to veru ťažko. Eva Hlavajová sama musela zapriať i chytať sa pluhu a neskoršie aj kosy.

(ŽB 1970: 101)

Adam Hlavaj sa po príchode z frontu do Ráztok stal hlavou / vedúcou osobnosťou odporu voči štátnej moci.

Adam Hlavaj už vedel zhruba, čo asi bude nasledovať. Nalejú sa do nemoty, krčmu roztrepú, Árona poriadne ponatriasajú ... Ale bola tu nová možnosť nebezpečnosti. Všimol si totiž, že z vojakov a žandárov štyria utiekli. Hlavaj sa obával, že dôjdu do Vranova, aby sa navrátili s dajakou výpravou udržiavateľov poriadku. Aby teda Ráztoky aj z tejto stránky boli poistené proti prevrpeniu, poradil sa s chlapmi a dvaja z nich – Matúz so Sedmíkom – išli na nižný koniec dediny, kde mali dávať pozor a nebezpečnosť hlásiť výstrelmi z pušiek.

(ŽB 1970: 322–323)

Literárnyomum *Hlavaj* súvisí tiež s apelatívom *hlavaj / hlaváň* vo význame *hlavatý / tvrdohlavý / neústupný / zaťatý / vzdorovitý človek* (KSSJ 2003: 185). *Adam Hlavaj* bol skutočne tvrdohlavý, pretože z frontu so vrátil pešo po mnohých týždňoch.

Skutočne hlavatý Hlavaj, ktorý ako žila premáhal všetko, čo mu do cesty prišlo. Išiel uvzate týždeň nocami i za dňa, skrývajú sa po šopách a lesoch, vzpierajú sa chorobám a hladu, ktorý ho prepadával v ceste ... v akejsi dedine v Poľsku na šope ležal tri dni, morený horúčkami. Silný organizmus Hlavajov ju však prekoná a išiel ďalej.

(ŽB 1970: 164)

V centre vertikálnej osi v línii cudzích osôb sa nachádzalo literárnyomum notára *Okolického*. Literárnyomum sa odlišovalo od mien dedinčanov, ktoré obsahovali reality súvisiace so spôsobom ich života na dedine, naproti tomu *Okolického* meno obsahovalo substantívum *okolica* s významom *okolie, územie okolo dediny, mesta* (*Slovník slovenských nárečí* II. L – P 2006: 591) t. j. miesto mimo konkrétneho bodu, ktorým bola dedina. Priezvisko *Okolický* svojou formou evokovalo priezviská *zemanov*, napr. *M. Majtán* (2014: 230) uvádza *zemanské priezviská Ostrolucký, Buľovský* a pod., ktoré tiež obsahovali príponu *-ský / -cký*.

Notár *Okolický* bol *zeman*, ktorý na dedinčanov pozeral nadradeným spôsobom ako na osoby, ktoré musia slúžiť vlasti a poslúchať štátnu moc.

Štyridsaťpäť rokov žil, a predsa nebolo človečika, ktorý by mu bol zaviazaný vďakou. Polovicu svojho života narábal s ľudom, a predsa ani iskierku lásky k sebe nevykresal z neho. Jediný život doniesol na svet, no aj ten zaprel: jeho dieťa, vynútené násilím z Evy Hlavajovej, zomrelo a s ním zomrel aj zmysel jeho života, to, čo by mohlo odôvodniť jeho jestvovanie.

(ŽB 1970: 295)

3.4.3. Periféria vertikálnej osi

Perifériu vertikálnej osi v línii domácich obyvateľov tvorilo relatívne veľké množstvo literáróným obyvateľov Ráztok, príp. aj okolitých obcí: *Belanovie, Dolníčka, Domin / Dominová, Hrubčiak, Ilčík / Ilčíčka, Janík, Klčo, Kolada, Komár, Koreň / Koreňová, Kramár, Mataj, Mataj-Dolný, Matúz, Mička, Mrva, Oleň, Pavlačka, Petrák, Poruba, Porubová, Ranostaj, Rončiak / Rončiačka, Sedmík, Slameň, Trnčík, Turanka, Vorčiak*.

V línii domácich obyvateľov je početná skupina literáróným Ráztočanov, ktorých priezviská sú motivované prírodnými realitami, napr. *Ilčík / Ilčíčka, Koreň / Koreňová, Kúrňava, Mrva, Slameň* (slama – suchá nadzemná časť rastliny, HSSJ IV. (1995: 287), *Trnčík* (trň – ostrý výrastok niektorých rastlín, HSSJ VI. (2005: 98)), *Turanka* (turan ostrý, *Erigeron acre*, rastlina (HSSJ VI. (2005: 124))); M. Majtán (2014: 37) priezvisko Turan považuje za priezvisko odvodené z obyvateľského mena príponou *-an*), resp. k nim priraďujeme aj literárónymá motivované zvieratami, napr. *Komár* (komár – drobný bodavý hmyz, HSSJ II. (1992: 77)); priezvisko *Komár* M. Majtán (2014: 46) tiež vysvetľuje ako odvodené od hmyzu), *Ranostaj* (hranostaj, zviera, HSSJ V. (2000: 23)); M. Majtán (2014: 47) priezvisko *Ranostaj* pokladá za priezvisko prezývkového charakteru), *Oleň* (sob polárny, *Rangifer tarandus*, HSSJ III. (1994: 290)).

Krivdy, ktoré sa diali počas prvej svetovej vojny obyvateľom Ráztok, výrazne zasiahli spriaznené rodiny Koreňovcov a Ilčíkovcov (Ilčíčka bola krstná mama Ondreja Koreňa).

Literárónymum *Ondrej Koreň* označovalo mládenca, ktorý počas vojnových bojov prišiel o ruku a prestal hovoriť. Z apelatívnych významov substantíva *koreň* (HSSJ II. (1992: 103–104)) je relevantný význam ľudský rod, pokolenie, plemeno. Do literárónyma *Ondrej Koreň* sa výrazne premieta význam ľudský rod / pokolenie v modifikácii, ktorá zvyrazňuje narúšanie zažitého spôsobu života dedinských ľudí, keď zo zdravého mladého muža urobilo vojnové pôsobenie mrzáka, neschopného realizovať predchádzajúci roľnícky spôsob života.

Ondrej Koreň kývol hlavou a ukázal na juh. Ilčíčka pozrela naňho rozšírenými očami, a vidiac prázdny rukáv, prestrašene zvolala. – A kde máš ruku?

(ŽB 1970: 10)

Literárónymum *Štefan Ilčík* pomenúvalo mládenca, ktorý počas prípravy na vojenské pôsobenie na vojenskom výcviku zabil svojho nadriadeného čatára *Rónu*. Za tento čin bol popravený zastrelením.

Ilčík nepovedal ani slova. Jednou rukou chytil udretú tvár, druhou rýľ a vzápätí s rozmachom sekol. Videl, ako čatár Róna zdvihol na obranu lakeť, lež rýľ prešvihol ponadeň a Rónovi sa na hlave otvorila strašná rana. Potočil sa, zvrtol a vystrel sa ako vrece na zemi.

(ŽB 1970: 137)

Priezvisko *Ilčík* M. Majtán (2014: 24, 64) vysvetľuje ako utvorené z mena *Ilja*. M. Urban pomenoval takto búriaceho sa mládenca, a preto sa na etymologický význam navrstvuje literárnoonomastická interpretácia. V priezvisku *Ilčík* je slovo *íl* s významom nepriepustná hornina zložená z jemných častíc (KSSJ 2003: 218). *Štefan Ilčík* bol chlapcom, ktorý žil pokojný život spojený s obhospodarovaním pôdy a chovaním dobytká. V drsnom vojenskom prostredí si chránil vlastnú ľudskú identitu (tu je tá nepriepustnosť) a potrestal človeka, ktorý ho systematicky ponížoval a nútil žiť iný, jemu nevlastný, spôsob života.

Vojnové útrapy ľudu Ráztok vyvažoval láskavým prístupom k ľuďom dekan *Mrva*. Spriaznenosť s dedinčanmi bolo naznačená aj onymicky, pretože v základe jeho priezviska je tiež prírodný prvok. Literárnyomum *Mrva* bolo motivované apelatívom *mrva* s významom nadrobno pomrvené stebľá sena, slamy a pod. (HSSJ II. (1992: 341).

– *Žiaľbohu, velebný pane, ale na svete niet už nič dobrého, – povedala Ilčíčka.*
– *Je, len sa ho musíme naučiť vidieť, – odvetil dekan Mrva zvláštnym pokojným hlasom.*

(ŽB 1970: 35)

Kontroverzným človekom bol *Jano Kúrňava*, ktorý bol pomocníkom richtára *Vorčiaka* a notára *Okolického*. Literárnyomum *Kúrňava* bolo motivované apelatívom *kúrňava* s významom expr. oblak, kúdol (KSSJ 2003: 283). Zmiešané pocity vyvolával v dedinčanoch svojim konaním, napr. pri súpise dobytká na vojnové účely, ale aj svojim zvláštnym vzhľadom.

No Kúrňava svojim zovňajškom bol zvláštny: tvár mal pošinutú doľava, preto vraj, lebo hneď pri stvorení mu pán boh jednu zavesil, oči malé, zle sediace pod pohyblivým obočím, z ktorých mu lišiacvo len tak sálalo. Na všetko mal svoj vlastný náhľad, presiaknutý šibeničným humorom. K nemu patrili aj smiešne pohyby, ktoré strhovali ľudí do smiechu v najtrápnejších chvíľach.

(ŽB 1970: 54)

Ďalšia skupina literárnyom obyvatelov Ráztok bola motivovaná fyzickou a duševnou činnosťou človeka v spoločnosti a výsledkom tejto činnosti, napr. *Domin / Dominová* (vzniklo z rodného mena Dominik na základe skrátenia (Majtán 2014)); variantný výklad je možný aj z latinského *dominus* s významom pán domu, gazda, hospodár (Špaňár a Hrabovský 1987: 192), *Klčo* (klčovať – vykopávaním koreňov zo zeme získavať ornú pôdu, HSSJ II. (1992: 51)); M. Majtán (2014: 45) zaraďuje priezvisko *Klčo* medzi priezviská podľa vlastností), *Kolada* (kolada / kolada, chodenie po domoch s vianočným alebo novoročným vinšovaním a spievaním, HSSJ II. (1992: 70)), *Kramár* (kramár – kupec, obchodník, priekupník, HSSJ II. (1992: 128)); M. Majtán (2014: 45) tiež hodnotí priezvisko *Kramár* ako priezvisko odvodené z názvu zamestnania, *Matúz* (motúz – povraz skrútený z viacerých nití, HSSJ II. (1992: 332)), *Pavlačka* (odvodené zo základnej podoby rod-

ného mena Pavel / Pavol príponou *-ač/ka*, príp. príponou *-ka* z priezviska Pavlák, Pavliak na základe derivácie), *Petrák* (vzniklo z rodného mena Peter na základe skrátenia), *Poruba / Porubová* (poruba – osada, ktorá vznikla na mieste porubu lesa alebo pri ňom, HSSJ IV. (1995: 129)), *Sedmík* (sedmák – minca v hodnote 7 grajciarov, HSSJ V. (1995: 229)), *Vorčiak* (vor – plť, HSSJ VI. (2005: 429)) a pod. Literáronymá tohto typu a ich predstavitelia ostávali viac v úzadí a nebolo im venované výraznejšie miesto v románe.

Perifériu vertikálnej osi v línii cudzích osôb tvorili literáronymá žandárov a vojakov, príp. ďalších predstaviteľov úradnej moci, napr. *Angyal* (žandár), *Győri, Grünberg* (Beneš 1996: 210) priezvisko Grünberg chápe ako odvodené z nemeckého miestneho mena), *Lányi* (vojaci), kaplán *Létay*, príp. *Barna, Bucsányi*.

Cudzosť / nedomáckosť predstaviteľov úradnej moci bola signalizovaná nielen na základe ich správania sa voči dedinčanom, ale aj prostredníctvom literáronym v maďarskom / nemeckom jazyku písaných maďarským / nemeckým pravopisom.

Typickým príkladom neúprimného vzťahu k dedinčanom bol ľúbostný vzťah žandárskeho štrážmajstra Angyala a Kristy Dominovej.

Literáronymum *Krista Dominová* pomenúvalo dedinské dievča z Ráztok. Hoci rodné meno Krista bolo domácou podobou mena Kristína, v ktorého základe bolo grécke christianos s významom kresťan (Majtán a Považaj 1985: 85) a v priezvisku *Dominová* sa nachádzala skrátená podoba rodného mena Dominik, nebola typickým dedinským dievčaťom.

Krista Dominová nebola stvorená pre robotu. Ruky mala jemné, kožu mäkkú, celú telesnú stránku akúsi útlejšiu, bez dedinskej hranatosti, ktorú vyžaduje ťažká roľnícka práca.

(ŽB 1970: 149)

Literáronymum strážmajstra *Angyala* malo síce v priezvisku substantívum *angyal* s významom anjel (Chrenková a Tankó 1990: 493), no vo vzťahu ku Kriste Dominovej sa prejavovala skôr negatívna stránka jeho osobnosti.

Angyal bol chorľavý mládenec, odkiaľ si od Budapešti ... Od tej nedele Angyal častejšie myslel na Kristu, hoci ako človek, naučený chladne uvažovať, tomu stretnutiu s ňou nepripisoval zvláštnieho významu. Otázka však: „No a prečo by ste nemohli mať takú?“ bodla ho zakaždým, budiac v ňom akési rozkošné predtuchy. „Prečo by som sa nemohol s ňou pobaviť?“ myslel si a nevidel v tom nič zakázaného.

(ŽB 1970: 52)

Podobný vzťah ku Kriste mal aj *Lányi* (vojak). Priezvisko *Lányi* s maďarskou grafikou je odvodené z latinského slova *lanio* s významom mäsiar (Majtán 2014: 71).

Nerovný vzťah k dedinčanom sa prejavoval aj v správaní ďalších protagonistov, ktorých literárny mali neslovenskú podobu, pretože obsahovali hlavne maďarské lexémy.

Kaplán *Létay*, literárny obsahovalo slovo *lét* s významom 1. bytie, existencia, život, 2. vedúci, vo funkcii vedúceho (Chrenková a Tankó 1990: 233), vyžadoval od sedliakov bezpodmienečnú poslušnosť.

Kaplán Létay bol odchovancom mesta a škôl, ktoré v každej vete prízvukovali národnosť, aristokrat celým svojím založením, pre dedinu veľa zmyslu nemal, a keďže sedliakov pokladal za istý druh stáby podriadených tvorov...

(ŽB 1970: 81)

Veliteľ ráztockej posádky *Győri*, v literárny bolo fixované proprium *Győr*, s významom *Ráb* (Chrenková a Tankó 1990: 136), velil 10 vojakom, ktorí prišli do Ráztock udržiať spoločenský poriadok.

Győri, človek pomerne mladý, neskúsený ... Nedôležitý doposiaľ, tichý škrabáčik, ktorý nedávno ešte trepal kolenami pred svojím šéfom, dostal odrazu napoleónsku úlohu... udržiať v okolí poriadok.

(ŽB 1970: 81)

V periférii vertikálnej osi v línii domácich obyvateľov sa nachádzali väčšinou kladné postavy, v periférii vertikálnej osi v línii cudzích osôb sa nachádzali väčšinou záporné postavy.

3.4.4. Funkcie literárny na vertikálnej osi

Literárny plnili identifikačno-diferenciačnú funkciu prostredníctvom národnoreprezentatívnej funkcie v slovenčine (*Hlavaj / Hlavajová, Ilčík / Ilčíčka, Koreň / Koreňová, Kúrňava, Mrva, Okolický* a ďalšie), príp. aj v nárečí (*Belanovie*), v maďarčine (*Angyal, Győri, Lányi, Létay* a ďalšie), či aj v nemčine (*Grünberg*).

Temporálno-lokalizačná funkcia sa naplňala prostredníctvom asociatívnej funkcie (*Eva Hlavajová, Adam Hlavaj*, asociáciou hriechu), sociálnej funkcie (*Matajka, Ilčíčka, Dolníčka, Rončička*, hovorové pomenovania vydatých žien), vzťahovej funkcie (*Kristka Dominová, Ondrejko Koreň, Sivonka*) či súvzťažnej funkcie (*Kúrňava, Komár*, vyjadrenie spriaznenosti postáv na základe priezviska začínajúceho rovnakým písmenom).

Literárna funkcia sa realizuje hlavne na základe charakterizačnej funkcie. *Kúrňava* svojou činnosťou vyvolával vždy okolo seba rozruch ako kúdol niečoho, *Ilčík* bol nepriepustný iným názorom ako ílovitá pôda, ktorá neprepúšťa vodu, *Okolický* nebol rodák z dediny, prisťahoval sa z okolia vykonávať funkciu notára. Literárna funkcia sa naplňala aj prostredníctvom symbolickej funkcie, pretože literárny *Hlavaj / Hlavajová* a *Koreň / Koreňová* boli symbolmi zrastenosti ľudu s dedinou, ľudským rodom aj prírodou, nešlo len o prostú charakterizáciu postáv.

3.5. Horizontálna os

Horizontálna os bola naplnená literáronymami, ktoré sa viazali na prírodu a spoločnosť.

Centrum horizontálnej osi vyplňalo literáronymum *Ráztoky*, ktoré bolo motivované apelatívom ráztoka s významom horský svah, po ktorom stekajú potôčky (KSSJ 2003: 611). Ráztoky ležali v najsevernejšej časti Slovenska a zlé vojnové správy sa do dediny dostávali postupne, neskôr vtekali do Ráztok ako silné prúdy pobúrkových potokov. Centrum horizontálnej osi rozširovali okolité obce pomenované literáronymami *Lazúchy*, *Hámre*, *Sedlice*, *Plešivec*, príp. aj *Hliník* (dolina pri Ráztokách) a *Piľsko* (vrch; M. Majtán (1996: 135)) tiež uvádza oronymum *Piľsko*.

Perifériu horizontálnej osi vytvárali vzdialenejšie mestá označené vytvorenými alebo skutočnými literáronymami *Vranov*, *Trenčín*, *Budapešť*, *Halič*, *Przemysl*, *Srbsko*, *Bosna* a pod.

Literáronymá na horizontálnej osi plnili identifikačno-diferenciačnú funkciu prostredníctvom národnoreprezentačnej funkcie v slovenčine, príp. aj poľštine (Przemysl).

4. Onymický model románu kolektívneho hrdinu

V románe *Živý bič* M. Urban posudzoval románové udalosti z kolektivistického pohľadu dediny a tomu podriadil aj epické postupy: volil také, ktoré mu umožnili zachytiť kolektívne reakcie na vonkajší podnet, pričom široko využíval tzv. kolektívny dialóg bez označenia pôvodcov deja (Kasáč a Bagin 1984: 256; podobne Pišút a kol. 1984: 495). Kolektívnym hrdinom románu je horniacka dedina Ráztoky. Nie je to tradičný hlavný hrdina, ale dedina ako celok zložená z výrazných individualít a výrazných individuálnych osudov (Encyklopédia slovenských spisovateľov 1984: 215). J. Števček (1989: 295–307) pracuje s termínom kolektivistický román na označenie *Živého biča*. M. Tomčík a Z. Kasáč (1973: 61) konštatujú, že ľud Ráztok reaguje na vonkajšie impulzy ako jedna bytosť, preto tento druh románu označujú ako unanimitický (podobne aj *Literárna rukoväť* 1979: 293). Začiatkom 20. storočia existoval vo francúzskej literatúre smer, ktorý zobrazoval kolektívne formy spoločenského života bez ohľadu na spoločenské triedy a triedny boj (*Slovník cudzích slov* 1997: 909).

V románe Mila Urbana *Živý bič* vzniká špecifický *onymický model románu kolektívneho hrdinu*, ktorý sa vyformoval na základe kolektívnej nespokojnosti obyvateľov Ráztok so spoločenským dopadom 1. svetovej vojny na život roľníckeho obyvateľstva. Bolo by možné uvažovať aj o termíne onymický unanimitický model, no chápanie románu *Živý bič* ako unanimitického ostalo len v učebnicovej a prehľadovej literatúre.

Onymický model románu kolektívneho hrdinu vzniká prepojením ľudského a prírodného do jedného organizmu, ktorý mal vlastné sídlo rozumu, noriem a morálky (Hlavaj / Hlavajová), pevné základy (Koreň / Koreňová), vykonáva špecifické prírodno-spoločenské činnosti (prírodné, Ilčík / Ilčíčka, Klčo, Mrva, Slameň, Trnčík, Turanka, resp. spoločenské Kolada, Kramár, Matúz, Pavlačka, Poruba / Porubová, Sedmík), koexistuje s faunou (Komár, Ranostaj, Oleň) a má načrtnuté tvarové kontúry v krajine (Ráztoky, Lazúchy, Hámre, Plešivec, Sedlice). Ľudské a prírodné v onymickom modeli románu kolektívneho hrdinu / onymickom unanimitickom modeli je prejavom symbiózy života človeka s prírodou.

5. Záver

Milo Urban zobrazil v románe *Živý bič* dedinčanov v ťažkom životnom období, ktorým bol niekoľkoročný život počas 1. svetovej vojny. Onymicky naplnil román veľkým počtom literárnych domácich obyvateľov a cudzích osôb. Domáce, väčšinou kladne profilované, postavy mali literárnych sformované na základe slovenčiny a realít roľníckeho spôsobu života. Cudzíe, väčšinou záporne profilované, osoby mali literárnych vytvorené prostredníctvom maďarčiny a realít nesúvisiacich s roľníckym spôsobom života. Dramatický dejový priebeh postavil tieto skupiny proti sebe a prispel v onymii k vyprofilovaniu onymického modelu románu kolektívneho hrdinu, ktorý bol onymicky sformovaný z ľudských / antroponymických a prírodných / toponymických realít.

Literatúra

- Beneš, Josef. 1996. *Německá příjmení*. 1. sv. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně.
- Blanár, Vincent. 1996. *Teória vlastného mena. (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii)*. Bratislava: Veda.
- Černý, Jiří. 1996. *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votabia.
- Encyklopédia slovenských spisovateľov*. 2 zv. 1984. Ur. Rosenbaum, Karol. Bratislava: Obzor.
- Chrenková, Edita; Tankó, Ladislav. 1990. *Maďarsko-slovenský a slovensko-maďarský slovník*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- HSSJ = *Historický slovník slovenského jazyka*. I. – VII. 1991. – 2008. Ur. Majtán, Milan a kol. Bratislava: Veda.
- Kasáč, Zdenko; Bagin, Albin. 1984. *Dejiny slovenskej literatúry*. 3. *Novšia slovenská literatúra (1918 – 1945)*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- KSSJ = *Krátky slovník slovenského jazyka*. 2003. Ur. Kačala, Ján; Pisárčiková, Mária; Považaj, Matej. Bratislava: Veda.
- Literárna rukoväť*. 1979. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Majtán, Milan. 1996. *Z lexiky slovenskej toponymie*. Bratislava: Veda.
- Majtán, Milan. 2014. *Naše priezviská*. Bratislava: Veda.
- Majtán, Milan; Považaj, Matej. 1985. *Meno pre naše dieťa*. Bratislava: Obzor.
- Odaloš, Pavol. 2012. *Literárnyomá v slovenskej literatúre*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela.
- Odaloš, Pavol. 2016. Literárnyomá v Pišťánkových Rivers of Babylon. *Acta onomastica*, 56, Praha, 166–181.
- Pišút, Milan a kol. 1984. *Dejiny slovenskej literatúry*. Bratislava: Osveta.
- Rzetelska-Feleszko, Ewa. 2003. Specyfika polskich szkół onomastycznych. Związki (lub ich brak) z onomastiką innych krajów słowiańskich. *Przeszłość, teraźniejszość i przyszłość polskiej onomastyki* Ur. Łobodzińska, Romana. Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, 27–32.
- Slovník cudzích slov*. 1997. Ur. Petráčková, Věra; Kraus, Jiří. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Slovník slovenských nárečí* II. L – P (povzchádzať). 2006. Ur. Ferencíková, Adriana; Ripka, Ivor. Bratislava: Veda.
- Svoboda, Jan a kol. 1973. Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky. *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 14, Praha, 1–280.
- Špaňár, Július; Hrabovský, Jozef. 1987. *Latinsko-slovenský, slovensko-latinský slovník*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

- Šrámek, Rudolf. 1999. *Úvod do obecné onomastiky*. Brno: Masarykova univerzita.
- Števček, Jan. 1989. *Dejiny slovenského románu*. Bratislava: Tatran.
- Šulc, Daniel. 1970. Rozhovor s autorom *Živého biča*. Urban, Milo. *Živý bič*. Bratislava: Tatran, 339–352.
- Tomčík, Miloš; Kasáč, Zdenko. 1973. *Literatúra pre 3. ročník gymnázií a 3. ročník stredných odborných škôl*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- ŽB = Urban, Milo. 1970. *Živý bič*. Bratislava: Tatran.

Literaronimi u Urbanovu romanu *Živý bič*

Sažetak

U romanu *Živý bič* Milo Urban prikazao je seljane u vrlo teškome razdoblju njihova života tijekom Prvoga svjetskog rata. Autor je u svoje djelo uveo velik broj imena domaćih i stranih ljudi. Domaći su ljudi prikazani uglavnom pozitivno, a njihova su imena slovačka i povezana sa seoskim životom. Likovi koji prikazuju strance negativni su, a imena su im mađarska i nisu povezana sa seoskim životom. Te se dvije skupine sukobljavaju, a njihova imena tvore unanimitički model koji se temelji na zbilji povezanosti s ljudima i prirodom.

Ključové slová: literárna onomastika, literárny mým, onymický unanimitičký model

Ključne riječi: literarna onomastika, literaronim, onimijski unanimitički model

Keywords: literary onomastics, literaronym, onymic unanimitistic model